

DOBROTA PUCHEROVÁ – ERIKA BRTÁŇOVÁ (eds.): Jozef Ignác Bajza, René, or: A Young Man's Adventures and Experiences. An edition with commentary of the first Slovak novel

Oxford University Studies in the Enlightenment. Liverpool: Liverpool University Press, 2025. 424 s. ISBN 978-1-83624-252-9, ISSN 2634-8047

DOI: 10.31577/WLS.2025.17.4.12

© Institute of World Literature

Slovak Academy of Sciences

© Ivona Kollárová 2025

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0

V dejinách slovenskej literatúry je niekoľko osobností, ktorých osud a dielo nám umožňujú zachytávať jemné, ale významné detaily toho, čo sa do kánonu a učebníc dejín a literatúry zapísalo pod kapitolu osvietenstvo, slovenská literatúra alebo román. Jozef Ignác Bajza je takouto osobnosťou, reprezentuje zložitý príbeh nekonformného duchovného a spisovateľa. Jeho bytie presahuje šablónu života kňaza na vidieckej fare v mnohých ohľadoch. Bolo naplnené aktivitami, ktoré by sme duchovnému nepripísali, medzi nimi bolo podnikanie a literárna tvorba za rámcom náboženskej literatúry. Za svoje moderné náhľady a literárne ambície platil v konzervatívnej spoločnosti cenu v podobe konfliktov s autoritami a cenzormi. Práve konflikty so supervízormi a ich argumentácia nám ukazujú, aká komplikovaná bola jeho pozícia ako spisovateľa. Keď sa v roku 1782 pokúsil vydať zbierku epigramov *Rozličné verše*, cenzor ich zakázal s odôvodnením, že sú nevhodné pre ľudí rešpektujúcich cirkevnú disciplínu. Jeho autorskú sebareguláciu to však zásadne neovplyvnilo. V roku 1783 vydal prvý a v roku 1785 druhý diel románu *Príhody a skúsenosti mládenca Reného*. Následky nenechali na seba dlho čakať. Zachovali sa dva cenzorské posudky označujúce román za škandalózne. Tlačiar ho nemohol ani dotlačiť. Exempláre skonfiškovali. Aj preto sa román nielenže nestal bestsellerom, ale veľmi dlho sa o jeho existencii ani nevedelo. Rukopis sa nezachoval a z druhej časti je dnes k dispozícii jediný vytlačený exemplár.

Bajza sa do pobného diela pravdepodobne nikdy viac nepustil.

Pripomeňme si, že prvá časť Reného príbehu je dnes považovaná za tzv. Bildungsroman s dobrodružnými a sentimentálnymi zápletkami. Druhá časť sa odlišuje, je koncipovaná ako spoločenská kritika a satira. Bajza ukazuje čitateľskému publiku domácu realitu, kritizuje sociálne podmienky, rímskokatolícku cirkev, predovšetkým spôsob odbavovania bohoslužieb, život v kláštoroch, celibát. Kritika cirkvi nebola v tomto období zriedkavá, za opovážlivé však možno považovať to, že ju formuloval v reči zrozumiteľnej aj ľuďom s nepatrným vzdelaním, čo sa v tom čase stalo aj jedným z dôležitých cenzorských argumentov. Bajza veril idealistickej koncepcii národa, kde sú reč a literatúra dôležitejšie ako teritoriálna suverenita, a preto napísal román v jazyku dnes označovanom ako bernolákovská slovenčina. René nie je len prvým románom v slovenskom jazyku, zároveň ide aj o prvý román vo vernakulárnom jazyku vydaný v Habsburskej monarchii.

Druhá polovica 18. storočia je v dejinách čítania obdobím konjunktúry románu. René sa kvôli spomenutým okolnostiam nestal románom v recepčnom zmysle slova, nenašiel svoju čitateľskú obec, nemáme teda ani nijaké správy o jeho prijatí. Do literárneho diskurzu prenikol až v závere 19. storočia, aby sa v 20. storočí stal súčasťou dejín slovenskej literatúry, súčasťou kánonu a objektom odborných analýz a edícií. Inšpiroval dnes

už legendárnu divadelnú hru aj beletrizáciu životnej dráhy (Milan Lasica – Július Satinský: *Náš priateľ René*, 1980/1991; Eva Maliti Fraňová: *Tajomstvá mladého Bajzu*, 2023)

V rámci projektu VEGA „Slovenská literatúra v transkulturných a medziliterárnych súvislostiach“ vznikol prvý preklad *Reného* do anglického jazyka, vydaný v edícii Oxford University Studies in the Enlightenment. Je výsledkom kolektívneho úsilia: editorkami sú literárna komparatistka a zároveň iniciátorka anglického vydania Dobrota Pucherová a Erika Brtáňová, slovakistka, ktorá sa vo svojom výskume špecializuje na staršiu slovenskú literatúru a ktorej poznatky tvorili bázu pre širšiu komparatívnu perspektívu. Transfer románu do anglického jazyka zabezpečil David Short, ktorý má na svojom konte sériu prekladov slovenskej a českej literatúry. Publikácia nie je iba prekladom diela a doterajších poznatkov do anglického jazyka. Poskytuje nové a originálne zistenia, stav poznania výrazne rozširuje a obohacuje.

Anglofónna čitateľská verejnosť nájde v úvodnej štúdii dôležité poznatky o Bajzovi, jeho tvorbe a tiež literárnohistorickú interpretáciu analyzovaného románu. Zároveň môže preniknúť do Bajzovho sveta a vnímať rodia sa národné povedomie v komplikovanej jazykovej situácii Habsburskej monarchie.

Text románu je sprevádzaný poznámkami a vysvetlivkami umožňujúcimi dôsledne vnímať a pochopiť historické, geografické, kultúrne a literárne kontexty. Čitateľstvo takto získa intertextové porozumenie takej kvality, že s istým nadhľadom možno povedať, že o diele bude vedieť viac, ako si mohol uvedomovať samotný autor. Je to pridaná hodnota zaraďujúca publikáciu medzi excelentné edície.

Zámer ukotviť Bajzov román v historických a literárnych kontextoch súčasného poznania a ukázať pozíciu diela v dejinách európskej osvietenskej literatúry završujú dve záverečné štúdie. Spoločný príspevok Anikó Dušikovej a Dobroty Pucherovej „Jozef Ignác Bajza's *René* and György Bessenyei's *Voyage of Tariménes* in the Context of Cen-

tral European Enlightenment“ (*René* Jozefa Ignáca Bajzu a *Tariménova cesta* Györgya Bessenyeiho v kontexte stredoeurópskeho osvietenstva) je komparatívnym skúmaním prelínajúcich sa svetov Bajzu a jeho maďarského súčasníka Györgya Bessenyeia, ich zaujatia ideálom vládnutia, náboženstvom, vernakulárnymi jazykmi a vzdelaním, na pozadí ktorého sa vynárajú špecifiká katolíckeho osvietenstva. Porovnávací výskum Bajzovho románu a Bessenyeiovho *A Tariménes utazása* odhaľuje zvláštnosti stredoeurópskeho osvietenstva a „dokumentuje konkrétne výzvy, ktorým čelili títo moderní kozmopolitní intelektuáli a reformátori v maďarskej a slovenskej spoločnosti nepripravenej na modernitu“ (354 – 355, prel. I. K.). Obaja sú vo svojich národných literárnych kánonoch považovaní za priekopníkov osvietenstva v jeho okrajových zónach, ale v kontexte dejín európskej literatúry reprezentujú, naopak, provinčnosť a oneskorenosť takejto podoby osvietenstva v ére, keď sa v centrálnych zónach formoval romantizmus. Ukazujú nám tak nielen asymetriu literárneho, ale aj sociokultúrneho a politického vývoja v Európe v 18. storočí.

Nakoniec Dobrota Pucherová v štúdii „Travels among 'Backward Heathens': Jozef Ignác Bajza's *René* As a Frontier Orientalist Fantasy“ (Cestovanie medzi „zaostalými pohľanmi“: *René* Jozefa Ignáca Bajzu ako fantastický román s prvkami hraničného orientalizmu) prepája román s konceptom tzv. hraničného orientalizmu. Moslimský svet prvej časti románu vytvára binárny rámec „my“ verzus „oni“ a priestor na porovnanie morálky a zvykov, teda toho, čo môžeme vnímať ako „kultúrnu odlišnosť“. Zároveň je to priestor na kritiku „my“, teda slovenského etnika. Podľa Pucherovej sú Bajzovi Slováci na hranici medzi civilizáciou a barbarstvom: na jednej strane ašpirujú na modernosť, na druhej strane zaostávajú za európskymi národmi.

Je neprehliadnuteľné, že Bajzov román je echom Voltaira, Montesquieua, Christophu Martina Wielanda, Samuela Johnsona a iných osvietenských spisovateľov. V deji-

nách komunikácie reprezentuje transfer a adaptáciu ideí európskeho osvietenstva do uhorského, resp. slovenského mikrosvetu. Zároveň umožňuje vnímať laterálne, v angloamerickej perspektíve neviditeľné, línie vývoja európskeho románu. Edícia Bajzovej prózy spochybňuje pojem osvietenskej literatúry ako monolitu v tom najlepšom zmysle slova a ukazuje ju viac ako proces, rozmanitosť a inšpiráciu k hľadaniu nových súvislostí.

IVONA KOLLÁROVÁ
Historický ústav SAV, v. v. i.
Bratislava
Slovenská republika
ivona.kollarova@savba.sk
ORCID: 0000-0003-2231-5997